

УДК 343.1+316.485.2(477) DOI: [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021\(117\)09](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2021(117)09)

JEL Classification K33

ЧВАЛЮК Андрій

E-mail: prepod100500@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9795-2734

БАБІН Борис

E-mail: babinb@ukr.net

ORCID: 0000-0002-9317-3845

к. ю. н., доцент кафедри спеціально-правових дисциплін Донецького державного університету управління

вул. Карпінського, 58, Маріуполь, 87513, Україна

д. ю. н., професор, експерт Асоціації реінтеграції Криму

проспект Оперу, 14, Париж, 75001, Франція

ПРИНЦИПИ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ

Розглянуто принципи, на яких має ґрунтуватися українська модель перехідного правосуддя. Встановлено, що на нормативному та доктринальному рівнях закріплення принципів вітчизняної моделі перехідного правосуддя досі не відбулось. Запропоновано авторське бачення системи принципів вітчизняної моделі перехідного правосуддя та надано перспективні напрями їх практичної реалізації.

Ключові слова: перехідне правосуддя, принципи, модель, заходи, напрями, реінтеграція тимчасово окупованих територій.

Постановка проблеми. У жовтні 2019 р., окреслюючи ключові моменти в роботі Комісії з питань правової реформи, Президент України В. Зеленський одним з пріоритетних напрямів діяльності цього органу визначив правові питання реінтеграції тимчасово окупованих територій. Президентом наголошено на необхідності розробки концепції перехідного правосуддя для подолання наслідків збройного конфлікту та досягнення миру. Зазвичай у таких випадках запозичують вдалий міжнародний досвід, однак кожна з країн, у якій вже запроваджено модель перехідного правосуддя, мала певні соціально-культурні особливості, що робить неможливим просте копіювання чужого досвіду. Тож Україна має виробити свою власну модель правосуддя перехідного періоду, в основу якої мають бути покладені певні принципи.

Запровадження в Україні принципів перехідного правосуддя ініційовано Українською Гельсінською спілкою з прав людини у 2015 р., однак термін «перехідне правосуддя» знайомий лише обмеженому колу юристів-міжнародників та представникам світових інституцій. Активна діяльність фахівців різних галузей науки допомогла заповнити інформаційний вакуум, однак не сприяла виникненню одностайності поглядів на те, які вихідні положення мають стати основою для вітчизняної моделі перехідного правосуддя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розмірковуючи про принципи перехідного правосуддя, політики, правозахисники та

науковці вживають мовні кліше, як-от: «напрями», «заходи», «головні засади», «постулати» [1], «суть» [2], «принципи політики щодо підтримки правосуддя перехідного періоду» [3], водночас власне принципи досі не прописані. Це створює певну плутанину. Так, О. Бойко стверджує, що напрями та принципи перехідного правосуддя впливають на розвиток судової системи України [4, с. 67], однак не зазначає жодного принципу перехідного правосуддя (а також і характеру їхнього впливу). А. Багінський у своїй статті називає принципами перехідного правосуддя його функції [5, с. 75]. Необхідність усунення підміни понять тільки підсилює актуальність обраної теми.

Метою цієї статті є формулювання принципів української моделі перехідного правосуддя.

Матеріали і методи. Під час дослідження використано як загальнонаукові, так і спеціальні методи пізнання: діалектичний, термінологічний, системний, формально-логічний, узагальнення, структурно-функціональний, моделювання та прогнозування. Інформаційною базою дослідження стали норми міжнародного права, національне законодавство та проекти законів, висновки експертів, праці вітчизняних і закордонних науковців.

Результати дослідження. Принципи перехідного правосуддя – це цінний міжнародний досвід того, як долати наслідки збройного конфлікту та встановлювати правила мирного, безпечного життя після війни [6]. Варто розробити власну модель перехідного правосуддя, яка допоможе розв'язати проблему стратегічного планування дій держави у сфері захисту прав людини. Проте необхідно виокремити зі світового досвіду ті принципи та підходи, що вже довели свою ефективність [7]. Доручаючи Комісії з питань правової реформи розробити концепцію перехідного правосуддя, Президент України зауважив, що вона повинна мати заходи з відшкодування збитків жертвам війни, притягнення до відповідальності винних у скоєнні тяжких злочинів, реалізації права на отримання правди про перебіг подій конфлікту [8]. Пізніше експерт Української Гельсінської спілки з прав людини О. Мартиненко розширив цей перелік. На його думку, у розмаїтті досвіду перехідного правосуддя можна виокремити чотири напрями: сатисфакція збитків жертвам конфлікту, неупереджене судочинство щодо воєнних злочинців, правдиве відтворення фактів і подій, реформи задля мирного майбутнього [6].

На початку квітня 2021 р. анонсовано швидку появу законопроекту «Про державну політику перехідного періоду та процедури перехідного періоду». Подання цього законопроекту до Верховної Ради України передбачено планом пріоритетних дій уряду на 2021 рік, який затверджено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 березня 2021 р. № 276-р. Окрім інших важливих питань, законопроект мав визначити засади та принципи перехідного періоду [9]. Квітень сплинув, але Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, відповідальне за розробку законопроекту, так і не

подало його до парламенту. Через те, що текст документа розміщено у відкритому доступі для громадського обговорення, можна констатувати, що наміри закріпити принципи перехідного періоду в суб'єкта законодавчої ініціативи відсутні.

У ч. 3 ст. 9 «Завдання, спрямування та основні засади державної політики перехідного періоду» укладачі законопроекту зазначають, що «Державна політика перехідного періоду здійснюється, ґрунтуючись на таких загальних засадах: верховенство права; законність; унітарність і територіальна цілісність України; дотримання норм міжнародного права; рівність перед законом; повага до людської гідності; недоторканність права власності; невідворотність покарання за найсерйозніші злочини; забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб; забезпечення прав корінних народів; забезпечення прав національних меншин; парламентський контроль [10]. Деякі з цих засад дійсно є принципами, але принципами права, які є дуже загальними постулатами стосовно концепції перехідного правосуддя. Натомість законопроект постійно відсилає до принципів і норм міжнародного права, що не є панацеєю.

З цього приводу вдало з висловилося експерт ООН по боротьбі з безкарністю Д. Орендлічер (одна з розробників правової бази для правосуддя перехідного періоду): міжнародно-правові норми, що зводять в принцип необхідність покарання за жорстокі злочини, стали потужною протиотрутою проти безкарності. Проте, коли забезпечити виконання цих норм неможливо, краще тимчасово їх не застосовувати, аніж переробляти загальносвітові норми так, щоб переслідування за жорстокі злочини передбачалося в них лише як один з варіантів. Адже якщо загалом відмовитися від формулювання правових зобов'язань, то ті, хто перебуває на передньому краю боротьби за благопристойність у своїх країнах, утратять одне з найпотужніших знарядь в їхньому арсеналі [11, с. 22].

Французький дипломат Л. Жуан 26 червня 1997 р. у своєму звіті надав Економічній і соціальній раді ООН звіт з 42 принципів запобігання безкарності осіб, винних у порушеннях політичних і громадянських прав людини та в порушеннях гуманітарного права [12], згрупувавши їх у розділи: право жертви на інформацію; право жертви на відновлення справедливості; право жертви на відшкодування нанесеної їй шкоди. Д. Орендлічер 8 лютого 2005 р. презентувала оновлений звіт принципів захисту та заохочення прав людини, у якому перелік скоротився до 38 принципів, об'єднаних у такі розділи: боротьба з безкарністю (загальні зобов'язання); право на інформацію; відновлення справедливості; право на відшкодування шкоди/гарантії неповторення порушень [13]. Гарантувати неповторення подій, що призвели до масового порушення прав людини, можна шляхом проведення масштабних реформ, що й намагаються наразі зробити в Україні. Як зазначає Х. Хайдер, правосуддя перехідного періоду спрямоване саме на усунення наслідків великомасштабних зловживань

в минулому та містить такі механізми, як-от: ініціативи по встановленню істини; кримінальне переслідування; процеси відшкодування шкоди; культурні інтервенції; перевірка та інституційна реформа [14]. З приводу останнього Міжнародний кримінальний суд висловив власну позицію: у країнах, що переживають радикальний перехід від репресій до демократії, першим реальним випробуванням за встановлення демократії й верховенства права є те, як вони поводитимуться з особами, які допускали в минулому зловживання, оскільки реакція на них зумовить принципи, що відрізняють новий демократичний уряд від колишнього режиму [15, с. 3].

Зупинимось на вітчизняній доктрині з окресленої теми. Учені у своїх дослідженнях проводять «аналіз національної ситуації запровадження принципів перехідного правосуддя до сфери наукового обговорення» [16, с. 30]. Зазвичай результатами цих досліджень є пропозиції «сформувати окремі напрями наукових досліджень, спрямованих на запровадження принципів і підходів перехідного правосуддя до сфери інтересів вітчизняної юридичної науки» [16, с. 33]. Чи доцільно аналізувати ситуацію навколо певного об'єкта, не дослідивши сам об'єкт? Так, якщо він відомий. Проте як вже зазначалося, принципи вітчизняного перехідного правосуддя все ще не сформульовані. Однак можливо в цьому й є інтрига: перш ніж запровадити принципи, їх необхідно окреслити. Доцільно б припустити, що принципи перехідного правосуддя мають базуватися на загальних принципах здійснення правосуддя, але це не так. Як стверджує Ж. Балабанюк, «правосуддя перехідного періоду... передбачає набір судових і несудових механізмів» [17]. Ці механізми мають знайти своє належне закріплення у принципах *transitional justice*.

Найбільш наблизилися до принципів перехідного правосуддя автори науково-практичного видання «Діалог в моделі правосуддя перехідного періоду: особливості і функції» [18], що вивели принципи діалогу в перехідному правосудді в Україні. Деякі з цих принципів (зокрема примат норм міжнародного права, своєчасність тощо) можуть виступати керівними принципами вітчизняного перехідного правосуддя.

Примат норм міжнародного права розглядається як принцип діалогу в перехідному правосудді в Україні. Насамперед він стосується взаємопов'язаності діалогових і судових процесів щодо встановлення істини та кримінального переслідування винних у вчиненні воєнних злочинів і грубих порушень прав людини, що можна сформулювати як «без справедливості не може бути діалогу». Установлення правди й покарання винних у тяжких злочинах має передувати широко-масштабним діалоговим процесам щодо примирення, або принаймні ці процеси мають відбуватись паралельно. Інший аспект ролі міжнародного права в діалогових процесах щодо перехідного правосуддя – це виявлення під час діалогів випадків можливого порушення норм міжнародного права в частині вчинення воєнних злочинів і грубих порушень прав людини [18, с. 44].

Тільки через дотримання примату норм міжнародного права можна досягти реалізації неупередженого судочинства щодо воєнних злочинців. Покарання злочинців не має бути жорсткішим за типові (середньостатистичні) санкції, які напрацьовані світовим досвідом подолання наслідків збройного конфлікту. Застосування каральних заходів без відповідного діалогу ще більше послабить суспільство та замість примирення призведе до діаметрально протилежних наслідків.

Одразу декілька напрямів перехідного правосуддя можуть бути успішно реалізовані в разі дотримання принципу універсальної справедливості, вважає С. Максимов, який має декілька складових:

- вимога рівності («діяти однаково в однакових умовах»), що формулюється як вимога неупередженості й заборона свавілля (основа справедливої поведінки);
- ідея взаємозв'язку скоєного та розплати за це («кожному своє»), що знайшла втілення в «золотому правилі» (розподільча справедливість);
- вимога рівноваги між утратою та придбанням («справедливість обміну») [19, с. 270–271].

Стосовно перехідного правосуддя зазначені постулати полягають у справедливому та неупередженому судочинстві над воєнними злочинцями, співрозмірності покарання за скоєні злочини, належному відшкодуванні (в межах можливостей правової системи) збитків жертвам конфлікту. До речі, «права на правовий захист і відшкодування збитків жертвам грубих порушень міжнародних норм у сфері прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права» зазначені ООН як керівні положення правосуддя перехідного періоду [20]. Сюди можна віднести й невідворотність покарання, що, зі слів І. Яременко, має стати основою Стратегії перехідного правосуддя для тимчасово окупованих територій, яку розробляє Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України [1].

Принцип об'єктивної (судової) істини – це основне положення, відповідно до якого суд, раціонально використовуючи наявні у сторін можливості й закладений для цього в нормах процесуального права потенціал, встановлює справжні обставини справи [21, с. 94]. Однак іноді висловлюються думки, що досягнення об'єктивної істини у кримінальній справі є одночасно й принципом кримінального процесу, й метою кримінально-процесуальної діяльності (Б. Безлепкін, О. Ларін, М. Михеєнко, М. Строгович). Дійсно, істина є подвійним компонентом пізнання – вона одночасно є й процесом, й результатом пізнавальної діяльності суб'єкта [22, с. 138]. Під час перехідного правосуддя встановити істину – це лише половина справи. Варто також гарантувати правдиве відтворення встановлених фактів і подій. Через що «постає необхідність урахувати контекст гібридної війни

шляхом недопущення політичних маніпуляцій, викривлення інформації щодо діалогів, превентивно реагувати на безпекові ризики всередині й ззовні країни» [18, с. 53]. Досягти цього можна лише шляхом догматизації та повної кореспонденції встановленої істини. Зайвий плюралізм з цього питання спотворить процес встановлення та широкого висвітлення істини про минулі події. Має бути сформована єдина державна позиція, відхід від якої (зокрема з боку опозиційних політичних сил) зведе нанівець усі попередні здобутки, а отже цьому варто запобігати.

Принцип постконфліктної модернізації суспільних відносин. Цей принцип має потрійну мету й відповідно повинен реалізуватися у три етапи:

- відновлення нормального стану суспільних відносин у державі (поновлення старих та організація нових зв'язків між соціальними групами, класами, народами, а також всередині них у процесі їхнього економічного, соціального, політичного, культурного життя та діяльності);
- посилення верховенства права (заходи правосуддя перехідного періоду мають допомагати повторно встановити та посилити верховенство права, яке має розумітись не лише у суворому сенсі реформування законодавства та інституцій, але й по суті – у забезпеченні того, щоб ніхто не був понад законом, щоб інституції мали належні ресурси та були підзвітними, а люди мали рівний та ефективний доступ до правосуддя) [23];
- усунення причин та умов, які були передумовою виникнення збройного конфлікту або сприяли його розпалюванню.

Однак за реалізації зазначеного принципу варто утримуватися від запровадження поспішних кардинальних змін і пам'ятати, що суцільна зміна формації небажана, оскільки може привести суспільство до замкнення у собі, а країну – до міжнародної самоізоляції.

І останній *принцип оперативності та своєчасності*, на якому базується державна політика у сфері надання адміністративних послуг [24] (хоча законодавець так і не зважився розтлумачити зміст цього принципу). Стосовно перехідного правосуддя оперативність має полягати у бистрому проведенні діалогових процесів між колишніми учасниками конфлікту й швидкому публічному висвітленню результатів цих діалогів. Зволікання зумовлює ризики маніпулятивного використання діалогів або повернення до застосування силових методів вирішення конфлікту. Своєчасність передусім вимагає рішучих дій, не очікуючи завершення конфлікту. Так, уже зараз має бути розроблена загальнодержавна програма дій, прийнято відповідне законодавство, сформовані й закріплені критерії до осіб, які в майбутньому вершитимуть правосуддя або вестимуть діалоги. Й саме зараз мають бути сформульовані принципи вітчизняного перехідного правосуддя.

Висновки. Підсумовуючи, варто одразу уточнити, що запропонований перелік принципів перехідного правосуддя не є остаточним. Це лише загальні принципи, в яких важко врахувати всі особливості, пов'язані зі специфікою й цільовою спрямованістю механізмів перехідного правосуддя. Однак запропонованого вже достатньо, щоб дати доктринальний поштовх й спрямувати наукову думку в потрібний бік.

Отже, базова система принципів вітчизняної моделі перехідного правосуддя має виглядати так: примат норм міжнародного права; об'єктивна (судова) істина; універсальна справедливість; постконфліктна модернізація суспільних відносин; оперативність та своєчасність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. У Мінреінтеграції пояснили принципи перехідного правосуддя після визволення окупованих територій. URL: https://informer.press/uminreintehratsii-poiasnyly-pryntsyru-perekhidnoho-pravosuddia-pislia-vyzvolennia-okupovanykh-terytoriy/?fbclid=IwAR1PqJ7Hfe0HjuHWfIMe6eaAV6ec0aT2ZufFqijaWR8kWQO-rA6n_jITkE (дата звернення: 03.05.2021).
2. В Офісі генпрокурора повідомили, що розроблення Концепції перехідного правосуддя перебуває на фінальній стадії. URL: https://lb.ua/pravo/2020/05/07/457021_ofise_genprokurora_soobshchili.html (дата звернення: 03.05.2021).
3. Загальні принципи політики ЄС щодо підтримки правосуддя перехідного періоду. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/zahalni-pryntsyru-polityky-es-schodopidtrymky-pravosuddya-perehidnoho-periodu/> (дата звернення: 03.05.2021).
4. Бойко О. М. Розвиток судочинства в Україні в умовах перехідного правосуддя. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2019. № 40. С. 65-67.
5. Багінський А. В. Правосуддя перехідного періоду: поняття та функції. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2019. Вип. 4 (44). С. 74-78.
6. Ясинська М. Перехідне правосуддя – основа деокупації та реінтеграції Донбасу. URL: <http://www.golos.com.ua/article/324612> (дата звернення: 03.05.2021).
7. Комітет Верховної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій у Донецькій, Луганській областях та Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, національних меншин і міжнаціональних відносин. URL: <http://kompravlud.rada.gov.ua/print/73937.html> (дата звернення: 03.05.2021).
8. Настав час для більш системних і ґрунтовних кроків у законодавчій сфері України. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-nastav-chas-dlya-bilsh-sistemnih-i-grunt-57585> (дата звернення: 03.05.2021).
9. Ясинська М. Законопроект про перехідне правосуддя з'явиться у квітні. URL: <https://pravo.ua/zakonoproekt-pro-perekhidne-pravosuddia-z-iyavysia-u-kvitni/> (дата звернення: 03.05.2021).

10. Про державну політику перехідного періоду: проект Закону України. URL: <https://docs.google.com/document/d/1YWmNlloRaUQkQo8ddxkKg58Osx9EoO0DF9QPE4AsLn0/edit> (дата звернення: 03.05.2021).
11. Diane F. Orentlicher. «Settling Accounts» Revisited: Reconciling Global Norms with Local Agency. *International Journal of Transitional Justice*, 2007. Vol. 1. Issue 1. P. 10-22. URL: <https://doi.org/10.1093/ijtj/ijm010> (accessed: 03.05.2021).
12. Question of the impunity of perpetrators of human rights violations (civil and political) Revised final report prepared by Mr. Joinet pursuant to Sub-Commission decision 1996/119, E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1. 2 October 1997. URL: <https://undocs.org/en/E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1> (accessed: 03.05.2021).
13. United Nations (2005): Report of the Independent Expert to Update the Set of Principles to Combat Impunity, Diane Orentlicher. UN Doc. E/CN.4/2005/102/Add.1. URL: <https://undocs.org/E/CN.4/2005/102/Add.1> (accessed: 08.05.2021).
14. Haider H. (2016). Transitional justice: Topic guide. Birmingham, UK: GSDRC, University of Birmingham. URL: <https://gsdrc.org/topic-guides/transitional-justice/> (accessed: 08.05.2021).
15. Международный уголовный суд. Конференция по обзору Римского статута. RC/ST/PJ/INF.5. 30 May 2010. Кампала. 11 с.
16. Блага А., Мартиненко О. Концепція перехідного правосуддя в Україні: введення у площину юридичної науки. *Юридичний вісник*. 2019. № 4. С. 30-35.
17. Правосуддя перехідного періоду в Україні: механізми та перспективи. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/pravosuddya-perehidnoho-periodu-v-ukrajini-mehanizmy-ta-perspektyvu/> (дата звернення: 10.05.2021).
18. Брунова-Калісецька І., Кисельова Т., Мартиненко О. Діалог в моделі правосуддя перехідного періоду: особливості і функції. Київ. 2020. 60 с.
19. Максимов С. І. Справедливість як основна правова цінність. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2000. № 12 (1). С. 268-273.
20. Права людини та правосуддя перехідного періоду: Резолюція ООН, A/HRC/RES/12/11, 2009.
21. Тимченко Г. П. Принцип об'єктивної (судової) істини: еволюція доктрини і законодавства. *Юридична Україна*. 2010. № 5 (89). С. 89-95.
22. Багнюк А. Л., Стародубець В. О. Філософія. Ч. 2. Онтологія. Гносеологія. Соціальна філософія. Тернопіль. 2005. 412 с.
23. The EU's Policy Framework on support to transitional justice. URL: https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/the_eus_policy_framework_on_support_to_transitional_justice.pdf (accessed: 11.05.2021).
24. Про адміністративні послуги: Закон України від 6 вересня 2012 р. № 5203-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 32. С. 409.

Стаття надійшла до редакції 01.06.2021.

Chvalyuk A., Babin B. Principles of transitional justice.

Background. *The issue of reintegration of the temporarily occupied territories was emphasized by the President of Ukraine as one of the priority areas of work of the Commission on Legal Reform. Instructing to develop a*

concept of transitional justice in 2019, the President said that it should include measures to compensate victims of war, bring to trial those guilty of serious crimes, realize the right to receive the truth about the course of the conflict. However, neither the country's leadership nor the scientific community has yet determined the principles on which these measures should be implemented.

Analysis of recent research and publications has revealed that, when thinking about the principles of transitional justice policy, human rights activists and scholars use such language clichés as «directions», «measures», «main principles», «postulates», «essence», «policy principles to support transitional justice». This creates some confusion that needs to be eliminated.

The aim of this article is to formulate the principles of the Ukrainian model of transitional justice.

Materials and methods. During the study, both general and special methods of cognition were used: dialectical, terminological, systemic, formal-logical, generalization, structural-functional, modeling and forecasting. The information base of the study was the norms of international law, national legislation and draft laws, expert opinions, works of domestic and foreign scientists.

Results. The article considers the principles on which the Ukrainian model of transitional justice should be based. Taking into account the fact that at the normative and doctrinal levels the consolidation of the principles of the domestic model of transitional justice has not yet taken place, the author offers his vision of the system of principles of the domestic model of transitional justice and outlines promising areas for their practical implementation.

Conclusion. The author believes that the basic system of principles of the domestic model of transitional justice should look like this: the primacy of international law; objective (judicial) truth; universal justice; post-conflict modernization of public relations; efficiency and timeliness.

Keywords: transitional justice, principles, model, measures, directions, reintegration of temporarily occupied territories.

REFERENCES

1. U Minreintegracii' pojasnyly pryncypy perehidnogo pravosuddja pislja vyzvolennja okupovanyh terytorij [The Ministry of Reintegration explained the principles of transitional justice after the liberation of the occupied territories]. Retrieved from https://informer.press/u-minreintegratsii-pojasnyly-pryncypy-perekhidnogo-pravosuddja-pislja-vyzvolennja-okupovanykh-terytorij/?fbclid=IwAR1PqJ7Hfe0HjuHWfIME6eAV6ec0aT2ZufFqijaWR8kWQO-rA6n_jITkE (data zvernennja: 03.05.2021) [in Ukrainian].
2. V Ofisi genprokurora povidomyly, shho rozroblennja Konceptcii' perehidnogo pravosuddja perebuvaе na final'nij stadii' [The Office of the Prosecutor-General reported that the development of the Concept of transitional justice is in the final stage]. Retrieved from https://lb.ua/pravo/2020/05/07/457021_ofise_genprokurora_soobshchili.html (data zvernennja: 03.05.2021) [in Ukrainian].
3. Zagal'ni pryncypy polityky JeS shhodo pidtrymky pravosuddja perehidnogo periodu [General principles of EU policy regarding support of transitional justice]. Retrieved from <https://helsinki.org.ua/articles/zahalni-pryncypy-polityky-es-schodo-pidtrymky-pravosuddya-perehidnogo-periodu/> (data zvernennja: 03.05.2021) [in Ukrainian].

4. Bojko, O. M. (2019). Rozvytok sudochynstva v Ukraini v umovah perehidnogo pravosuddja [Development of justice in Ukraine in the conditions of transitional justice]. *Naukovyj visnyk Mizhnarodnogo gumanitarnogo universytetu. Serija: Jurysprudencija – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*. Series: Jurisprudence, 40, 65-67 [in Ukrainian].
5. Bagins'kyj, A. V. (2019). Pravosuddja perehidnogo periodu: ponjattja ta funkcii' [Transitional justice: concepts and functions]. *Visnyk NTUU «KPI». Politologija. Sociologija. Pravo – Bulletin of NTUU «KPI»*. *Politology. Sociology. Law*, (Vol. 4 (44), (pp. 74-78) [in Ukrainian].
6. Jasyn'ska, M. Perehidne pravosuddja – osnova deokupacii' ta reintegracii' Donbasu [Transitional justice is the basis of deoccupation and reintegration of Donbass]. Retrieved from <http://www.golos.com.ua/article/324612> (data zvernennja: 03.05.2021) [in Ukrainian].
7. Komitet Verhovnoi' Rady Ukrainy z pytan' prav ljudy, deokupacii' ta reintegracii' tymchasovo okupovanyh terytorij u Donec'kij, Lugans'kij oblastjah ta Avtonomnoi' Respubliki Krym, mista Sevastopolja, nacional'nyh menshyn i mizhnacional'nyh vidnosyn [Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on Human Rights, Deoccupation and Reintegration of the Temporarily Occupied Territories in Donetsk, Luhansk Regions and the Autonomous Republic of Crimea, the City of Sevastopol, National Minorities and International Relations]. Retrieved from <http://kompravlud.rada.gov.ua/print/73937.html> (data zvernennja: 03.05.2021) [in Ukrainian].
8. Oficijne internet-predstavnytvo Prezydenta Ukrainy: Nastav chas dlja bil'sh systemnyh i g'runtovnyh krokiv u zakonodavchij sferi Ukrainy [Official web-site of the President of Ukraine: The time has come for more systematic and thorough steps in the legislative sphere of Ukraine]. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-nastav-chas-dlya-bilsh-sistemnih-i-grunt-57585> (data zvernennja: 03.05.2021) [in Ukrainian].
9. Jasyn'ska, M. Zakonoprojekt pro perehidne pravosuddja z'javyt'sja u kvitni [The transitional justice bill will appear in April]. Retrieved from <https://pravo.ua/zakonoproekt-pro-perekhidne-pravosuddia-z-iavytsia-u-kvitni> (data zvernennja: 03.05.2021) [in Ukrainian].
10. Pro derzhavnu polityku perehidnogo periodu: Projekt Zakonu Ukrainy [On the state policy of the transition period: Draft Law of Ukraine]. Retrieved from <https://docs.google.com/document/d/1YWmNlloRaUQkQo8ddxkKg58Osx9EoO0DF9QPE4AsLn0/edit> (data zvernennja: 03.05.2021) [in Ukrainian].
11. Diane, F. Orentlicher (2007). «Settling Accounts» Revisited: Reconciling Global Norms with Local Agency. *International Journal of Transitional Justice*, (Vol. 1), (Issue 1), (pp. 10-22). DOI: 10.1093/ijtj/ijm010 (accessed: 03.05.2021) [in English].
12. Question of the impunity of perpetrators of human rights violations (civil and political) Revised final report prepared by Mr. Joinet pursuant to Sub-Commission decision 1996/119, E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1. 2 October 1997. Retrieved from <https://undocs.org/en/E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1> (accessed: 03.05.2021) [in English].
13. United Nations (2005): Report of the Independent Expert to Update the Set of Principles to Combat Impunity, Diane Orentlicher. UN Doc. E/CN.4/2005/102/Add.1. Retrieved from <https://undocs.org/E/CN.4/2005/102/Add.1> (accessed: 08.05.2021) [in Ukrainian].
14. Haider, H. (2016). *Transitional justice: Topic guide*. Birmingham, UK: GSDRC, University of Birmingham. Retrieved from <https://gsdrc.org/topic-guides/transitional-justice> (accessed: 08.05.2021) [in English].
15. Mezhdunarodnyj ugolovnyj sud. Konferencyja po obzoru Rym'skogo statuta [International Criminal Court. Rome Statute Review Conference]. RC/ST/PJ/INF.5. 30 May 2010. Kampala [in Ukrainian].

16. Blaga, A., & Martynenko, O. (2019). Konceptija perehidnogo pravosuddja v Ukrai'ni: vvedennja u ploshhynu jurydychnoi nauky [The concept of transitional justice in Ukraine: an introduction to the field of legal science]. *Jurydychnyj visnyk–Legal Bulletin*, 4, 30-35 [in Ukrainian].
17. Pravosuddja perehidnogo periodu v Ukrai'ni: mehanizmy ta perspektyvy [Transitional justice in Ukraine: mechanisms and prospects]. Retrieved from <https://helsinki.org.ua/articles/pravosuddya-perehidnoho-periodu-v-ukrajini-mehanizmy-ta-perspektyvy/> (data zvernennja: 10.05.2021) [in Ukrainian].
18. Brunova-Kalisc'ka, I., Kysel'ova, T., & Martynenko, O. (2020). Dialog v modeli pravosuddja perehidnogo periodu: osoblyvosti i funkcii' [Dialogue in the model of transitional justice: features and functions]. Kyi'v [in Ukrainian].
19. Maksymov, C. I. (2000). Spravedlyvist' jak osnovna pravova cinnist' [Justice as a basic legal value]. *Visnyk Harkivs'kogo nacional'nogo universytetu vnutrishnih sprav – Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 12 (1), 268-273 [in Ukrainian].
20. Prava ljudyny ta pravosuddja perehidnogo periodu: Rezoljucija OON [Human Rights and Transitional Justice: UN Resolution], A/HRC/RES/12/11, 2009 [in Ukrainian].
21. Tymchenko, G. P. (2010). Pryncyp ob'jektyvnoi' (sudovoi') istyny: evoljucija doktryny i zakonodavstva [The principle of objective (judicial) truth: the evolution of doctrine and law]. *Jurydychna Ukrai'na – Legal Ukraine*, 5 (89), 89-95 [in Ukrainian].
22. Bagnjuk, A. L., & Starodubec', V. O. (2005). Filosofija. Ch. 2. Ontologija. Gnoseologija. Social'na filosofija [Philosophy. Part 2. Ontology. Gnoseology. Social philosophy]. Ternopil' [in Ukrainian].
23. The EU's Policy Framework on support to transitional justice. Retrieved from https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/the_eus_policy_framework_on_support_to_transitional_justice.pdf (accessed: 11.05.2021) [in English].
24. Pro administratyvni poslugy: Zakon Ukrai'ny vid 6 veresnja 2012 r. № 5203-VI [On administrative services: Law of Ukraine of September 6, 2012 № 5203-VI]. (2013). *Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 32 [in Ukrainian].